

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۲ / ۵ / ۳۰

۱۳۸۲ / ۵ / ۳۰

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران
تهیه مدارک

پشت آموزش عالی - تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد فلسفه و کلام

عنوان

رابطه عقل و دین از دیدگاه غزالی و ابن رشد

استاد راهنما

حجت الاسلام دکتر علی شیروانی

۴۹۰۱۸

استاد مشاور

حجت الاسلام دکتر محمد مهدی گرجیان

نگارنده

امیر ابراهیمی

دی ماه ۱۳۸۰

بسمه تعالی

تاریخ: ۲۹/۸/۸۱۰۷

شماره: ۴۴۲/۸۱/۴۴۲

پیوست:

صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه
 محترم آقای امیر ابراهیم دانشجوی رشته فلسفه و کلام اسلامی گرایش
 تحت عنوان رابطه عقل و دین از دیدگاه نحرالی و ابن رشد
 در تاریخ ۲۰/۷/۸۱۰۷ با حضور هیأت داوران مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) برگزار گردید. نظر
 هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد:

غیر قابل قبول

دفاع مجدد

قبول با امتیاز عالی
نمره ۱۸

امضا علمی	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
		دکتر علی شیروان	(۱) استاد راهنما
		دکتر محمد مصدق مرعیان	(۲) استاد مشاور (۱)
		دکتر محمد مصدق مرعیان	(۳) استاد مشاور (۲)
		دکتر محمد مصدق مرعیان	(۴) استاد ناظر
			(۵) نماینده شورای پژوهشی

نام و امضای
 مدیر برنامه ریزی و خدایات آموزشی
 الهی

نام و امضای
 مسؤول دفتر پایان نامه ها
 ۱۳۰

توضیح: باتوجه به آیین نامه پایان نامه های مؤسسه امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص می گردد.

الف) کارشناسی	ب) کارشناسی ارشد
۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی	۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی
۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب	۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب
۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب	۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب
۴- نمره ۱۰ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول	۴- نمره ۱۲ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول
۵- نمره کمتر از ۱۰ غیر قابل قبول	۵- نمره کمتر از ۱۲ غیر قابل قبول

* محاسبه میانگین ارزشیابی اعضای هیأت داوران توسط نماینده شورای پژوهشی انجام می گیرد.

تقدیم به:

شهیدان همیشه جاوید تاریخ که از هر آنچه داشتند گذشتند
و به حق پیوستند به خصوص پدر و برادر شهیدم.

با سپاس از

استاد ارجمند، جناب آقای دکتر علی شیروانی که با توجه به بضاعت علمی اینجانب راهنمایی تدوین رساله حاضر را پذیرفته و با نکته سنجی های عالمانه، بسی راه گشایی نمودند. و نیز استاد فرهیخته و گرانمایه، مدیر محترم گروه فلسفه و کلام دانشگاه جناب آقای دکتر محمد مهدی گرجیان که با تذکرات عالمانه و سودمند خویش در پربار کردن این رساله نقش مهمی داشتند.

و استاد ارجمند، جناب آقای دکتر محمد رضایی که داوری این رساله را از سر بزگواری پذیرفته اند. همچنین کلیه عزیزانی که در راه به ثمر رسیدن این رساله با این حقیر همکاری داشتند (مخصوصاً خانواده گرامی اینجانب) کمال تشکر و امتنان را داشته و توفیق روز افزون آنها را از خداوند منان خواستارم

باسمه تعالی
چکیده پایان نامه

نمره:
امتیاز:
صفحه:

عنوان پایان نامه: رابطه عقل و دین از دیدگاه غزالی و ابن رشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: امیر ابراهیمی
رشته: فلسفه و کلام
مقطع: کارشناسی ارشد
استاد راهنما: حجة الاسلام دکتر علی شیروانی
استاد مشاور: حجة الاسلام دکتر محمد مهدی گرجیان
تاریخ تصویب:
تاریخ دفاع:

چکیده

دین و فلسفه (عقل و دین) نقش اساسی و عمده‌ای را در تاریخ زندگی بشر ایفا کرده‌اند کسانی که با تاریخ دین و فلسفه آشنا هستند، به خوبی می‌دانند که این سخن نه مورد اختلاف است و نه کسی آن را انکار کرده است. آن چه در این رابطه محل بحث و نزاع واقع شده است و اندیشه اندیشمندان را در طول سالیان دراز به خود مشغول داشته، موضوع هماهنگی و ارتباط یا ناسازگاری و عدم ارتباط این دو منبع عظیم است. در این نوشتار سعی شده، تا بعد از بیان کلیاتی در باب رابطه عقل و دین و نشان دادن تلاش بی وقفه اهل اندیشه برای برقراری این ارتباط و هماهنگی، به بررسی این مسأله از منظر غزالی به عنوان بزرگترین و مؤثرترین مخالف فکر فلسفی از یکسو و ابن رشد به عنوان یکی از مهمترین و جدی‌ترین طرفداران معرفت عقلانی و فلسفی از سوی دیگر پرداخته شود. شایان ذکر است چون در بیشتر کتاب‌ها و رساله‌ها به بررسی اختلاف غزالی و ابن رشد در مسائل جزئی و موردی، مانند معاد جسمانی و... پرداخته شده است؛ لذا در این نوشتار مطلق نظر، زیر ساختهای مسائل جزئی در باب رابطه عقل و دین با توجه به آراء و نظریه‌های آن دو اندیشمند می‌باشد.

فهرست موضوعات

- پیشگفتار ۱
- الف) پیشینه و اهمیت بحث ۲
- ب) بیان مسأله ۳
- ج) فرضیه‌ها ۶
- د) روش تحقیق ۶
- ه) هدف تحقیق ۷
- فصل اول: کلیات ۸
- ۱-۱- معنی لغوی و اصطلاحی عقل ۹
- ۱-۱-۱- عقل از منظر اهل لغت ۱۰
- ۱-۱-۲- عقل در حکمت نظری ۱۲
- ۲-۱- عقل در آئینه قرآن ۲۰
- ۱-۲-۱- تعقل در قرآن ۲۲
- ۲-۲-۱- شناخت عقلی راه رسیدن به حقایق ۲۵
- ۳-۲-۱- دعوت به راه خدا با برهان ۲۶
- ۴-۲-۱- هماهنگی عقل و وحی در اثبات اصول کلی هستی ۲۷

- ۲۸..... ۵-۲-۱- برهانی بودن قرآن
- ۲۹..... ۳-۱- عقل از منظر روایات
- ۳۰..... ۱-۳-۱- فقر شناخت حسی و ضرورت معرفت عقلی
- ۳۲..... ۲-۳-۱- روایات و دعوت به تعقل
- ۳۴..... ۳-۳-۱- معنای عقل از دیدگاه روایات
- ۳۷..... ۴-۳-۱- ارتباط عقل و دین از دیدگاه روایات
- ۳۹..... ۴-۱- دین و فلسفه
- ۳۹..... ۱-۴-۱- دین
- ۴۰..... ۱-۱-۴-۱- دین در لغت
- ۴۰..... ۲-۱-۴-۱- معنای اصطلاحی دین
- ۴۶..... ۲-۴-۱- فلسفه و حکمت
- ۴۶..... ۱-۲-۴-۱- حکمت و فلسفه در لغت
- ۴۹..... ۲-۲-۴-۱- تعریف اصطلاحی حکمت و فلسفه
- ۵۴..... ۳-۴-۱- نگاهی گذرا بر آراء اهل اندیشه در باب هماهنگی دین و فلسفه
- ۷۹..... ۴-۴-۱- وحدت دین و فلسفه
- ۷۹..... ۱-۴-۴-۱- وحدت دین و فلسفه در هدف و غایت
- ۸۱..... ۲-۴-۴-۱- وحدت دین و فلسفه در مهمترین مسائل
- ۸۳..... ۳-۴-۴-۱- وحدت دین و فلسفه در روش و ابزار شناخت
- ۸۶..... فصل دوم: عقل و دین از دیدگاه غزالی
- ۸۷..... ۱-۲- غزالی

- ۸۷..... ۲-۱-۱- عظمت غزالی
- ۹۰..... ۲-۱-۲- آثار غزالی
- ۹۲..... ۲-۲- غزالی و احیاگری دینی
- ۹۹..... ۲-۳- غزالی و فلسفه
- ۹۹..... ۲-۳-۱- فلسفه غزالی
- ۱۰۰..... ۲-۳-۲- جدال با فلسفه
- ۱۰۱..... ۲-۳-۳- فلسفه ضد فلسفه
- ۱۰۳..... ۲-۳-۴- نفی و انکار
- ۱۰۴..... ۲-۳-۵- غزالی و علوم فلسفی
- ۱۰۸..... ۲-۳-۶- غزالی و الهیات
- ۱۱۱..... ۲-۳-۷- علل و انگیزه‌های مخالفت با فلسفه
- ۱۱۷..... ۲-۴-۴- تأثیر اندیشه غزالی بر فرهنگ جوامع اسلامی
- ۱۱۸..... ۲-۴-۱- تأثیر غزالی بر اندیشمندان بعد از خود
- ۱۲۲..... ۲-۴-۲- تأثیر غزالی بر جریان رشد فلسفه و علوم عقلی
- ۱۲۶..... ۲-۵-۵- در جستجوی حقیقت
- ۱۲۶..... ۲-۵-۱- معرفت یقینی
- ۱۳۵..... ۲-۵-۲- جویندگان حقیقت
- ۱۳۷..... ۲-۶-۶- عقلانیت غزالی
- ۱۳۷..... ۲-۶-۱- عقل و حقیقت از منظر غزالی

- ۱۴۰..... ۲-۶-۲- انسانها و تفاوت عقلانی
- ۱۴۲..... ۳-۶-۲- عظمت و منزلت عقل از دیدگاه غزالی
- ۱۴۸..... فصل سوم: ارتباط عقل و دین از دیدگاه ابن رشد
- ۱۴۹..... ۱-۳-۱- ابن رشد
- ۱۵۹..... ۲-۳-۲- ابن رشد و غزالی
- ۱۵۶..... ۳-۳-۳- ابن رشد و فلسفه ارسطویی
- ۱۵۷..... ۴-۳-۴- هماهنگی عقل و دین از منظر ابن رشد
- ۱۶۱..... ۳-۴-۱- دین و ضرورت قیاس عقلی
- ۱۶۹..... ۳-۴-۲- عقل و ضرورت دین
- ۱۷۲..... ۳-۴-۳- (ظاهر و باطن) و ضرورت تأویل
- ۱۷۵..... ۳-۴-۴- مواضع و شرایط تأویل
- ۱۷۵..... ۳-۴-۴-۱- مواضع تعارضات
- ۱۷۷..... ۳-۴-۴-۲- تأویل عقل یا وحی؟
- ۱۷۷..... ۳-۴-۴-۳- محقق به تأویل
- ۱۷۹..... ۳-۴-۴-۴- شرایط تأویل
- ۱۸۱..... ۳-۴-۵- شرع متمم عقل
- ۱۸۳..... نتیجه گیری
- ۱۸۹..... فهرست منابع
- ۱۸۹..... الف) منابع فارسی

ب) منابع عربی ۱۹۴

ج) مقالات ۱۹۶

پیشگفتار

الف) پیشینه و اهمیت بحث

آدمی در طول تاریخ حیات خویش، هیچ زمانی را بدون اندیشیدن و تفکر سپری نکرده است؛ و فلسفه یکی از مظاهر عالی اندیشه آدمی است، که از میان نوآوریها و گوناگونیهای اندیشه و تحوّل و تبدل آن سربرآورده است. لذا فلسفه قدمتی به قدمت اندیشه آدمی دارد. از آن روز که آدمی به اندیشیدن برخاست، فلسفه نیز زاده شد. زیرا ذات فلسفه چیزی نیست جز استنتاج بالفعل که هیچ‌گاه از ماهیت اندیشیدن جدایی نداشته و ندارد.

ماجرای تعقل ستیزی و جمود فکری و ظاهرگرایی نیز پیشینه‌ای ممتدّ و قصّه‌ای دراز دارد. لذا کمتر زمانی را می‌توان یافت که بین معرفت عقلانی و فلسفی با جریانهای ضد فلسفی و عقلانی ستیز، نزاعی رخ نداده باشد.

در این بین مسأله ارتباط «عقل و دین» که از آن با عناوینی همچون «رابطه دین و فلسفه» و یا «هماهنگی بین حکمت و شریعت» و همچنین با عنوان «تلازم عقل و وحی» نیز از آن یاد می‌شود، از اهمیت قابل توجهی برخوردار است؛ و یکی از مباحثی است، که پیوسته در طول تاریخ فرهنگ و اندیشه بشری مورد توجه متفکران و اندیشمندان و خاصه فیلسوفان مسلمان قرار گرفته است؛ زیرا در زندگی آدمی مسایلی وجود دارد که پیوسته او را با نوعی بحران روبرو می‌سازد. و برای آدمی در برخورد با

این بحرانها تجربه‌هایی بدست می‌آید، که در غیر این اوقات نمی‌آید. و پس از همین تجربه‌هاست که آدمی ناچار می‌شود به هویت خویش و سرچشمه‌های اصیل آن بازگردد. در این بازگشت است که پرسشهایی اساسی مطرح می‌گردد. از جمله آن پرسشها اینکه از کجا آمده؟ و به کجا خواهد رفت؟ و سرانجام چه خواهد شد؟ در مقام پاسخ به اینگونه پرسشهاست که آدمی به دین و فلسفه روی می‌آورد. و با چراغ روشن شهود دینی و با عصای استدلال فلسفی به طی طریق می‌پردازد.

در این نوشتار سعی شده، تا بعد از بیان کلیاتی در باب مسأله رابطه عقل و دین و تاریخچه مختصری از ارتباط آندو در نزد فیلسوفان و اندیشمندان اسلامی به بررسی نحوه ارتباط «عقل و دین» یا به عبارت دیگر «دین و فلسفه» از منظر غزالی به عنوان بزرگترین و مؤثرترین مخالف سرسختِ فکر فلسفی از یکسو و از دیدگاه ابو الولید محمد بن رشد معروف به «شارح» به عنوان یکی از مهمترین و جدی‌ترین طرفداران معرفت عقلانی و فلسفی از سوی دیگر پرداخته، و به سؤالات مطروحه در این باب با توجه به نظرات این دو متفکر و دانشمند بزرگ تمدن اسلامی پاسخی روشن داده شود. امید است که این نوشتار به یاری حضرت حق (جلّ جلاله) مفید واقع گردد.

ب) بیان مسأله

بررسی مسأله رابطه «عقل و دین» و یا به عبارتی «دین و فلسفه» در اسلام تنها یک مسأله نظری نبوده، بلکه بازده و پی‌آمدهای عملی نیز بدنبال داشته و دارد. معارف مختلف اسلامی خصوصاً کلام، اصول عقاید، و بالآخر علم فقه از این ارتباط و هماهنگی حکمت و شریعت بهره گرفته‌اند. اصل ملازمه عقل و شرع موجب بهره‌گرفتن از دلیل عقل و ادله عقلیه به عنوان یکی از منابع و مدارک فقهی برای

استنباط احکام شرعی قرار گرفت، فیلسوفان مسلمان از دوران نخستین کوشیدند تا رابطه مثبت و صحیحی را بین دین و فلسفه گوشزد نمایند. و در این راه از روش‌ها، ادله و وسایل مختلفی بهره‌گرفتند.

مسأله رابطه دین و فلسفه پس از پیدایش، رشد و تطوّر و سیر طبیعی خود را در میان متفکران و اندیشمندان مسلمان ادامه داد. و تا حدّ زیادی به برقراری ارتباط بین دین و فلسفه در ادیان دیگر خاصه مسیحیت نیز کمک کرد.

در این میان نقش و جایگاه ابو حامد محمد غزالی و ابو الولید، محمد بن رشد در باب وابستگی و ارتباط دین و فلسفه و یا عدم ارتباط و وابستگی آن‌دو، بسیار مهم و قابل توجه می‌باشد.

غزالی بزرگترین شخصیت در تاریخ اسلام است، که به تبعیت از روش و سیره اهل حدیث راه استدلال و استنباط را در مسایل اعتقادی رها کرده و بحث و مناظره را در احکام شرعی، بدعت و حرام دانسته است. او بر این باور است که، کلیه مسائل دینی را - بویژه احکام شرعی - باید بدون چون چرا پذیرفت.

غزالی با تصنیف و تألیف کتب فراوانی از جمله «تهافت الفلاسفه» به ستیز و مبارزه با فلسفه پرداخت. و کوشید تا مغایرت بین شناخت عقلانی و فلسفی را با معرفت و حیانی به اثبات رساند. در این زمینه از هیچ کوششی فروگذاری نکرد. و تا آنجا پیش رفت، که حکم تکفیر و ارتداد فیلسوفان را در سه مسأله از مسایل مهم الهیات، صادر کرد. و تنها شرع را ملاک حق و باطل بودن می‌دانست. و از سوی دیگر اساس تفکر ابن رشد، توافق و هماهنگی حکمت و شریعت است. وی از مهمترین و یکی از برجسته‌ترین پیروان مکتب فلسفی و حکمت و کلام است، که در تمام مسایل